

ВІДМЕЖУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ, ВЧИНЕНИХ З МОТИВІВ РАСОВОЇ, НАЦІОНАЛЬНОЇ ЧИ РЕЛІГІЙНОЇ НЕТЕРПИМОСТІ, ВІД ТИХ, ЩО СКОЄНІ З ХУЛІГАНСЬКИХ СПОНУКАНЬ

МАСОЛ Дарія Ігорівна - здобувач кафедри кримінального права та кримінології
КНУ імені Тараса Шевченка

В статті розглядаються питання розмежування мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості та хуліганських мотивів.

Ключові слова: *мотиви нетерпимості; хуліганські мотиви; кваліфікація за мотивами; розмежування злочинів.*

Вивчення матеріалів судової та слідчої практики свідчить, що існують значні складнощі при відмежуванні злочинів, вчинених з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості, від тих, що скоєні з хуліганських спонукань. Це пов'язано з тим, що названі мотиви характеризуються деякими спільними рисами (більш детально про це – далі). Навіть в окремих наукових джерелах їх ототожнюють. Так, Т.В. Долголенко пише: «Екстремістські мотиви – це своєрідні хуліганські мотиви, які можуть виникнути через відсутність особистих неприязних стосунків між винним та потерпілим та при надто неповажному ставленні до загальноприйнятих норм поведінки в суспільстві» [7, с. 20]. Крім того, до теперішнього часу слідчі органи із значним незадоволенням інкримінують винним мотиви нетерпимості, підмінюючи такі хуліганськими спонуканнями.

Проілюструємо це на прикладі справи, яка набула значного громадського обговорення – справи про умисне вбивство у м. Києві 18-річного громадянина Демократичної Республіки Конго. 28 січня 2008 р. на вул. Салютній на конголезця

напало двоє молодиків, які спочатку били потерпілого, а потім один з них, Кирил Д., мисливським ножом наніс 15 ударів у ділянку голови, шиї, грудної клітини, живота та спини згаданого іноземного громадянина. Від отриманих поранень у лікарні потерпілий помер. За підозрою у вбивстві міліція затримала двох 16-тирічних мешканців столиці. За даними МВС підозрювані сповідували расистську ідеологію; у мобільному телефоні одного із затриманих були знайдені зображення із фашистською символікою, фото, на яких група осіб салютує правою рукою та голосно проголошує: «Хайль Гітлер», а також малюнок із закликом «Убей іммігранта». Обвинувачення Кирилу Д. було пред'явлене за сукупністю злочинів, передбачених ч. 3 ст. 161 та ч. 1 ст. 115 КК, а його товаришу – за ч. 2 ст. 161 КК. Розгляд справи тривав чотири роки і завершився 7 лютого 2012 р. виправдальним вироком Шевченківського районного суду м. Києва [4]. Після оскарження справа була направлена на новий судовий розгляд за тими ж звинуваченнями. У стадії доповнень судового слідства прокурором внесено до суду постанову про зміну обвинувачення в суді, оскільки в ході судового слідства начебто було встановлено, що під час нанесення тілесних ушкоджень Д. керувався виключно хуліганським мотивом, що, на думку слідства, унеможливає кваліфікацію дій останнього за ознаками складу злочину, передбаченого ст. 161 КК України та ч.1. ст. 115 КК України. Проку-

пор запропонував оцінити дії Д. за п. 7 ч. 2 ст. 115 КК, а дії його напарника – за ч. 2 ст. 296 КК. Зміна обвинувачення призвела до того, що 13 червня 2013 р. той же Шевченківський суд ухвалив направити справу для проведення додаткового судового розслідування [4].

У даній справі нас цікавить, насамперед, як прокуратура аргументувала відсутність у обвинуваченого мотивів расової нетерпимості. У матеріалах зазначається, що після побиття потерпілого у Д. «раптово виник умисел на вбивство з мотивів явної неповаги до суспільства, що супроводжувалось особливою зухвалістю та винятковим цинізмом, тобто з хуліганських мотивів, оскільки відбувалось безпосередньо на вулиці, тобто в громадському місці, а також у денний час доби, у зв'язку з чим їх дії могли мати відкритий характер по відношенню до інших громадян, що могли перебувати поряд» [17]. Отже, громадське місце, денний час та можливий відкритий характер нападу, на думку слідства, вказує на існування хуліганського мотиву. Ми вважаємо такі аргументи непереконливими. Для встановлення істини пропонуємо розглянути, як визначається зміст хуліганського мотиву у теорії кримінального права та у правозастосовчій практиці.

На законодавчому рівні хуліганський мотив не визначається (якщо не брати до уваги формулювання «мотиви явної неповаги до суспільства», вжите у ст. 296 КК, котра передбачає відповідальність за хуліганство); проте його зміст частково розкривається у ряді постанов Пленуму ВСУ. Так, у постанові від 7 лютого 2003 р. № 2 «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи» умисне вбивство з хуліганських мотивів характеризується як позбавлення життя іншої особи «внаслідок явної неповаги до суспільства, нехтування загальнолюдськими правилами співжиття і нормами моралі, а так само без будь-якої причини чи з використанням малозначного приводу». У постанові № 10 від 22 грудня 2006 р. «Про судову практику в справах про хуліганство» хуліганський мотив протиставляється особистим неприязним стосункам. Зокрема, в абз. 2 п. 4 по-

станови зазначається: «Дії, що супроводжувалися погрозами вбивством, завданням побоїв, заподіянням тілесних ушкоджень, вчинені винним щодо членів сім'ї, родичів, знайомих і викликані особистими неприязними стосунками, неправильними діями потерпілих тощо, слід кваліфікувати за статтями КК, що передбачають відповідальність за злочини проти особи». Очевидно, що наведені роз'яснення лише частково розкривають зміст та називають окремі ознаки хуліганського мотиву. Необхідно звернутися до доктринальних праць.

Враховуючи значну кількість злочинів, котрі вчинюються з хуліганських спонукань (за даними деяких дослідників, їх кількість становить близько 25% у загальній структурі злочинності), у науковій літературі, особливо радянського періоду, визначенню змісту хуліганського мотиву приділялась значна увага. Відповідний мотив досліджувався як у працях, присвячених власне мотивації злочинної поведінки, так і в роботах по хуліганству та умисному вбивству.

Наприклад, на думку Н.І. Загороднікова, хуліганські мотиви обумовлені бешкетництвом, безчинством, грубою неповагою до суспільства, яке найчастіше виявляється як неадекватна дія у відповідь з боку винної особи. Наприклад, нанесення смертельних поранень у зв'язку з тим, що потерпілий відмовився дати прикурити. Особливістю вбивств з хуліганських спонукань Н.І. Загородніков називає те, що вони вчинюються з використанням незначного приводу або взагалі без приводу [8, с. 127-128]. - Б.В. Волженкін вважає, що сутність хуліганського мотиву полягає у грубому зневажливому ставленні до всього суспільства в цілому, до громадського порядку, у бажанні протиставити себе суспільній думці, нормам моралі, показати своє зневажливе ставлення до оточуючих, свою «зверхність», покуражитися, виявити п'яну хвацькість, грубу силу тощо [5, с. 8]. М.Й. Коржанський визначає хуліганський мотив як прагнення до самоствердження, самовираження особистості людини невихованої, з низьким рівнем культури, необмеженим егоїзмом [10, с. 7]. Хуліганський мотив, як пишуть

В.І. Борисов та В.М. Куц, полягає у намірі винного відкрито протиставити себе, свою поведінку громадському порядку, громадським інтересам, показати свою зневагу до оточуючих, виявити цинізм, жорстокість, зухвалість, вчинити буйство і безчинство, виявити грубу силу або продемонструвати п'яну хвацькість [2, с. 12].

У наведених визначеннях увага акцентується на зовнішньому прояві хуліганських спонукань, у той час, як нас також цікавить характеристика відповідного мотиву з психологічної точки зору – встановлення факторів, які обумовлюють виникнення хуліганського мотиву. У цьому плані більш змістовними можуть вважатись характеристики, які даються Б.С. Волковим, Л.А. Андрєєвою, С.В. Бородіним, О.М. Поповим. Відомий дослідник мотивації злочинної поведінки Б.С. Волков писав: «В основі хуліганських спонукань зазвичай лежить розгнуданий егоїзм, почуття озлобленості і незадоволеності, що доходять іноді до незрозумілої злости і тупого відчаю, викликані явною розбіжністю між рівнем претензій особи та наявними можливостями їх здійснення. Найчастіше цей рівень претензій є набагато завищеними у порівнянні з існуючими можливостями, обумовленими не тільки особливостями особи, але головним чином об'єктивними умовами їх здійснення». Науковець стверджує, що хуліганські спонукання формуються під впливом безпосередньої ситуації; вирішальне значення в цьому мають особливості темпераменту, волі людини тощо [6, с. 59-60]. На думку Л.А. Андрєєвої, хуліганські спонукання обумовлені егоїзмом, пов'язаним із неповагою до людської гідності, байдужим ставленням до громадських інтересів, зневагою до законів та правил поведінки у суспільстві, наміром виявити себе в діях, що порушують громадський порядок [1, с. 32]. С.В. Бородін також вважає, що хуліганські спонукання впливають з розгнуданого егоїзму, пов'язаного з неповагою до особистості та людської гідності, байдужим ставленням до суспільних інтересів, зневагою до законів та правил поведінки; автор підкреслює, що відповідні спонукання позбавленні будь-якої необхідності [3, с. 183].

О.М. Попов визначає хуліганські спонукання як мотиви, що впливають з егоїзму та агресивності особи, які викликають у винного наміри без приводу або з використанням незначного приводу розправитись з потерпілим [16, с. 862]. Не зважаючи на те, що останній автор прив'язує зміст хуліганського мотиву лише вбивства, можна побачити спільні риси у наведених визначеннях. Зокрема, у них стверджується, що в основі виникнення хуліганських спонукань лежать не потреби (див. у С.В. Бородіна – «спонукання, позбавлені будь-якої необхідності»), а певні психологічні характеристики особи (егоїзм, агресивність, почуття невдоволення). Отже, хуліганський мотив переважно розглядається через призму так званих «емоційних концепцій» мотиву злочину. Водночас, деякі вчені, також і сучасні, пишуть про «спотворені потреби» як підставу формування хуліганських спонукань [14, с. 74]. Вважаємо, що використання подібних формулювань не дає змогу розкрити зміст хуліганського мотиву.

Багато авторів вказує на складний характер хуліганських спонукань. Наприклад, І.Я. Козаченко зазначає, що внутрішня сила, котра спонукає винного до вчинення конкретного хуліганського прояву, може зводитись не до одного, а до багатьох мотивів, що називаються у кримінальному праві хуліганськими спонуканнями і виступають у кожному випадку або окремо, або у певному поєднанні, або у сукупності з іншими, не хуліганськими спонуканнями – користю, гнівом, заздрістю, ревнощами тощо [9, с. 30]. Підкреслюючи комплексний характер хуліганських спонукань, Г.М. Борзенков пише: «За своїм змістом вони (спонукання – Д.М.) становлять складний мотив, у якому переплітаються і безмежний, розгнуданий егоїзм, і спотворені уявлення про межі особистої свободи, і культ грубої сили, і намагання «випробувати себе», і спалах ірраціональної злости. Але при вчиненні вбивства з хуліганських спонукань до цього додається ще зневажливе ставлення до людського життя взагалі, безвідносно до особи потерпілого» [13, с. 127]. Як цілий комплекс «нищих спонукань» визна-

чає хуліганський мотив С.С. Яценко. На його думку, мотив явної неповаги до суспільства характеризується усвідомленим спонуканням зневажливого ставлення до громадського порядку, неперсоніфікованого кола осіб, ігнорування існуючих у суспільстві елементарних правил поведінки, моральності, добропристойності. Таке ставлення проявляється в поступках особи, стає відкрито вираженням, очевидним як для самого винного, так і для інших осіб. Мотив явної неповаги до суспільства, проявляючись у вчиненні дій, що грубо порушують громадський порядок, може характеризуватись комплексом нищих спонукань у вигляді прагнення протиставити себе суспільству, виявити грубу силу, п'яну хвацькість, пустощі тощо [15, с. 610].

У жодному з вивчених нами джерел наявність хуліганського мотиву не пов'язується із публічним місцем, денним часом, кількістю спостерігачів тощо. Такі обставини можуть свідчити про порушення громадського порядку, що є обов'язковою ознакою хуліганства як злочину окремого виду, проте не розглядається як невід'ємна риса посягань, вчинених з хуліганських мотивів.

Підведемо підсумки: 1) значна кількість дослідників відзначає складний, комплексний характер хуліганського мотиву; 2) мотивують чинниками здебільшого називають психологічні характеристики особи (егоїзм, агресивність, почуття невдоволення, комплекси); 3) акцентується увага на зовнішніх проявах хуліганських дій, відмічається відсутність об'єктивних провокуючих факторів – відповідні дії вчинюються без приводу або з використанням малозначного приводу. Саме остання риса, яка в принципі не стосується внутрішніх спонукальних характеристик, отже, не впливає безпосередньо на зміст хуліганського мотиву, на практиці розглядається, як визначальна, при кваліфікації хуліганських вчинків. Це призводить до помилок, пов'язаних із кваліфікацією злочинів як вчинених із хуліганських спонукань у випадках, коли не вдається встановити інші мотиви; на це неодноразово вказували як науковці, так і вищі судові інстанції.

Отже, мотиви расової, національної чи релігійної нетерпимості, а також хуліганські спонукання поєднує те, що вони спрямовані не проти конкретного індивіда, а проти суспільства; особисті характеристики потерпілого байдужі для злочинця. Зовнішні прояви злочинної поведінки за таких мотивів також можуть співпадати: йдеться про вчинення дій без очевидного приводу, виявлення надмірної агресивності, приниження жертви.

Водночас такі мотиви суттєво відрізняються. По-перше, в основі мотивів нетерпимості знаходяться стійкі почуття ненависті, помсти, інколи – заздрощів. При формуванні хуліганського мотиву стійких емоцій немає; хуліганські спонукання виникають раптово і базуються на деяких негативних рисах особистості злочинця (егоїзм, схильність до агресії, наявність психологічних комплексів). По-друге, особа, яка керується хуліганськими спонуканнями, виявляє неповагу до суспільства в цілому, протиставляє себе всій громаді; особа, яка має мотиви расової, національної чи релігійної нетерпимості, спрямовує свої дії проти сегменту суспільства – його окремої групи. По-третє, спонукальним фактором, який впливає на виникнення хуліганських спонукань може бути поведінка самого потерпілого, проте в більшості випадків привід взагалі відсутній; приводом для вчинення посягання з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості виступає «інакшість» потерпілого, неприйняття якої «запускає» мотиваційний механізм злочинної поведінки.

У зв'язку з цим, ми вважаємо помилковою позицію слідства у розглянутій вище справі про умисне позбавлення життя громадянина Конго. Поведінка винних була спрямована на спричинення шкоди невідомому (або маловідомому їм – слідству не вдалося достеменно встановити цей факт) представнику негроїдної раси; зображення у телефоні одного з молодиків свідчить, принаймні, про його прихильність до організації, відомої ксенофобськими настроями; обставини справи вказують на те, що суб'єкти не тільки не діяли відкрито, протиставляючи себе суспільству, а, навпаки, намагалися приховати свій вчинок, для

чого навіть допомогли доправити потерпілого у лікарню. У сукупності такі обставини, на нашу думку, свідчать про мотиви расової нетерпимості, і аж ніяк про хуліганські мотиви.

На завершення хотілось би дати оцінку пропозиціям про доповнення ст. 296 КК кваліфікуючою ознакою «вчинення злочинів з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості» (така пропозиція, зокрема, містилась у проекті Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» (щодо посилення відповідальності за розпалювання політичної, ідеологічної, расової, національної або релігійної ворожнечі), внесений на розгляд Верховної Ради України народним депутатом України Герман Г.М. (реєстр. № 2281 від 27 березня 2008 року)). Для цього пропонуємо звернутися до досвіду РФ. Після прийняття Федерального Закону від 24 липня 2007 р. № 211-ФЗ «О внесении изменений в отдельные акты Российской Федерации в связи с совершенствованием государственного управления в области противодействия экстремизму», суттєвих змін зазнала, серед іншого, редакція ст. 213, яка передбачає відповідальність за хуліганство. Наразі у КК РФ, хуліганство визначається як «грубое нарушение общественного порядка, выражающее явное неуважение к обществу, совершенное: а) с применением оружия либо предметов, используемых в качестве оружия; б) по мотивам политической, идеологической, расовой, национальной или религиозной ненависти или вражды либо по мотивам ненависти либо вражды в отношении какой-либо социальной группы». Деякі російські науковці вже відзначають, що така редакція статті про хуліганство повністю дезорієнтувала судові та слідчі органи. Так, С.М. Кочой наводить приклад справи про вбивство таджицької дівчинки у Санкт-Петербурзі, у якій органи попереднього розслідування побачили у злочині подвійну мотивацію – хуліганські спонування та мотив помсти і кваліфікували вчинене за сукупністю злочинів, включно із хуліганством. Це призвело до виправдання обвинуваченого у вбивстві судом присяжних. З огляду на

таку ситуацію, автор стверджує, що «допускати можливість вчинення злочину з декількома рівноправними мотивами – означає створення серйозних проблем у правозастосовчій практиці, і, в кінцевому підсумку, залишення безкарними дій екстремістів» [11, с. 24]. А.А. Кунашев, спираючись на результати опитування прокурорів і суддів відносно нової редакції статті про хуліганство, зробив висновок про необхідність виключення із ст. 213 КК РФ мотивів ненависті або ворожнечі [12, с. 141].

Враховуючи значні відмінності між мотивами расової, національної чи релігійної нетерпимості та хуліганськими спонуваннями, вважаємо, що їх «співіснування» на рівні фактичної ситуації відносно одного і того ж потерпілого, виключається. З огляду на це, пропозиції про доповнення ст. 296 КК кваліфікуючою ознакою «вчинення злочинів з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості» є необґрунтованими; їх реалізація тільки ускладнить процес правильного вибору правової норми.

Література

1. Андреева Л.А. Квалификация убийств, совершенных при отягчающих обстоятельствах [Текст] : Учебное пособие / Людмила Аркадьевна Андреева. – СПб., 1998. – 56 с.
2. Борисов В. И. Преступления против жизни и здоровья: вопросы квалификации [Текст] / В. И. Борисов, В. Н. Куц. – Х.: НПКФ «КОНСУМ», 1995. – 104 с.
3. Бородин С.В. Преступления против жизни [Текст] / С.В. Бородин. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2003. – 467 с.
4. Вирок Шевченківського районного суду м. Києва від 7 лютого 2012 р. / Справа № 1-11/11 / Державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/21331543>.
5. Волженкин Б.В. Расследование дел о хулиганстве. Квалификация, процессуальные особенности и методика расследования : Учебное пособие [Текст] / Б.В. Волженкин, С.К. Питерцев, В.В.Шимановский. – 2-е изд., перероб. и доп. Л. : , 1979. – С. 8.

АНОТАЦІЯ

У статті досліджуються питання розмежування мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості та хуліганських мотивів.

SUMMARY

The article examines the distinction of motives of racial, national or religious intolerance, as well as hooligan motives.

6. Волков Б.С. Мотивы преступлений : Уголовно-правовое и социально-психологическое исследование [Текст] / Б.С. Волков ; Науч. ред.: Лысов М. Д. – Казань : Изд-во Казан. ун-та, 1982. – 152 с.

7. Долголенко Т.В. Убийства по экстремистским мотивам (п. «л» ч. 2 ст. 105 УК РФ) и их соотношение с другими составами преступлений [Текст] / Т.В. Долголенко // Современное право: научно-практический журнал. – М.: Новый индекс, 2010. – № 2. – С. 120-123.

8. Загородников М.И. Преступления против жизни по советскому уголовному праву [Текст] / Н. И. Загородников ; Всесоюзный ин-т юридических наук. – М.: Госюриздат, 1961. – 278 с.

9. Козаченко И.Я. Квалификация хулиганства и отграничение от смежных составов преступлений [Текст] / И.Я. Козаченко. – Свердловск : Изд-во Свердл. юрид. ин-та, 1984. – 84 с.

10. Коржанский Н.И. Квалификация хулиганства. [Текст] / Н.И. Коржанский. – Волгоград : Изд-во ВСШ МВД СРСР, 1989. – 56 с.

11. Кочои С.М. Расизм: уголовно-правовое противодействие [Текст] / С.М. Кочои. – М. : Проспект, 2007. – 144 с.

12. Кунашев А.А. Мотивы ненависти или вражды в уголовном праве России : монография [Текст] / А.А. Кунашев. – М.: Юрлитинформ, 2013. – 192 с.

13. Курс уголовного права. В 5 т.: Учебник для вузов. – М.: Зерцало-М, 2002. – Том 3. Особенная часть / [Борзенков Г.Н., Зубкова В.И., Кузнецова Н.Ф. и др] ; под ред. Борзенкова Г.Н., Комисарова В.С. – 2002. – 468 с.

14. Мустафазаде А.Г. Квалификация убийства по мотиву и цели: дис. ... канд. юрид. наук по спец. 12.00.08, М., 2004. – 186 с.

15. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / [Александров Ю.В., Андрушко П.П., Антипов В.І. та ін.] ; за ред. С.С. Яценка – 4-те вид., перероб. та доп. – К.: А.С.К., 2005. – 848 с.

16. Попов А.Н. Убийство при отягчающих обстоятельствах [Текст] / Александр Николаевич Попов. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2003. – 898 с.

17. Ухвала Шевченківського районного суду м. Києва від 13 червня 2013 р. / Справа № 2610/22928/2012; Провадження №1/761/395/2013 / Державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/31793784>